

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XXV

Ekim 1961

Sayı : 100

BİBLİYOGRAFYA

BERNARD LEWIS. *The Emergence of Modern Turkey. = Modern Türkiye'nin doğuşu.* London-New-york-Toronto. Oxford University Press 1961. XV, 511 S., 13 resim, 3 harita. Fiyatı 48 Şilink

Osmanlı İmparatorluğunda Yurtsever Devlet adamları tarafından XVIII. yüzyıl ortalarında başlayan başarısız, yarı başarılı *İslâhât Denemelerini* XIX. yüzyıl ortalarında *Genç Osmanlılar* (1865 - 1877) hareketi, onu da, *Birinci Meşrutiyet* (1876) takip etmişti. Pek kısa bir süre sonra II. Abdülhamid'in ilk Osmanlı mebuslar meclisini kapaması ile (14 Şubat 1878) Osmanlı İmparatorluğu, halk kontrolü dışında koyu bir istibdat idaresinin baskısı altına girmişti. Osmanlı kanunu esasını yürürlüğe sokarak vatani kurtarmak amacını güden *'İttihat ve Terâkki'* cemiyetinin kuruluşu (1889) ve en nihayet ikinci meşrutiyet ihtilâli (24 Temmuz 1908) de, ikiyüz yıldan beri devamlı olarak gerileyen ve toprak kayıp eden Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtaramamıştır. Birinci Dünya savaşında (1914-1918) müttefikleriyle birlikte yenilen Osmanlı İmparatorluğu'na galiplerin zorla kabul ettirdikleri (30 Ekim 1918) Mondoros mütarekenamesiyle imparatorluk fiilen tarihe karışmıştı. Fakat, gerileyen ve yenilen imparatorluklar bile, bir günde ortadan kalkmazlar. Bu durumda imparatorluğun çoğunluğunu ve temelini teşkil eden Türk milletine varlığını kurtarmak ve yeni bir milli devlet kurmak gibi bir tarihi vazife düşüyordu. Ancak, *MUSTAFA KEMÂL PAŞA*'nın (1881-1938) (Atatürk) liderliğinde Anadolu'da başlayan (19 Mayıs 1919) *Millî Kurtuluş ve Kuvayı Milliye* ihtilâlinin başarısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun büsbütün silinmesini sağlayabilirdi. Başka bir deyimle, düşmanlar tarafından toprakları paylaşılan ve bu suretle tarihe karışan imparatorluğun son izlerini ortadan kaldırmak görevi Türk Milletine düşüyordu. Bu vazifeyi Türk milleti kendi eliyle yapmalıydı. İstilâcıların çıkarları, istilâ altındaki İstanbul'da bir peyk, bir gölge Osmanlı beyliği yaratmak ve yaşatmaktı.

Bu bakımdan, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışını (23 Nisan 1920), aynı zamanda İstanbul'da yere serilen imparatorluğun cenaze merasimi, büyük zafer (30 Ağustos 1922) den sonra 1 Kasım 1922'de şahsî saltanatın resmen kaldırılmasını da imparatorluğun ve Osmanlı hanedanının toprağa gömülmesi gibi kabul etmek fikrindeyim. Yalnız kendi gücü ile istilâcılar Anadolu ve doğu Trakya'dan kovmaya muvaffak olan (1919-1922) Türk Milleti, ancak Osmanlı İmparatorluğu büsbütün ortadan kalktıktan sonra kahraman evlâtlarının kaniyle *Türkiye Cumhuriyeti*'nin kurabilmiştir. (29 Ekim 1923).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi yapısını düzeltmek ve varlığını kurtarmak için yapılan çeşitli islahat ve ihtilâller, imparatorluğun kesin olarak batması, Anadolu'da ve Trakya'da yeni bir Türkiye'nin doğuşu gibi dünya çapında olaylar, yalnız Türklerin değil, bütün dünyanın da çok yakından izlediği olaylardır. İslâ-

hat, ihtilâller, karşı ihtilâllerden son Osmanlı yıkıntıları üstünde genç ve millî birliğini gerçekleştirmiş egemen, özgür ve lâik bir Türkiye cumhuriyetinin doğuşu gibi dünyada bir benzeri daha olmıyan ikiyüz yıllık yakın tarihimiz, bütün ulusların yararlanacakları ibret dersleriyle doludur. Hiçbir Millet, bu olayların sırlarını çözmeyi, başarısızlık ve başarı sebeplerini bilimsel metotlarla objektif olarak incelemeyi ihmâl edemez.

İşte, Londra üniversitesi *Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu* Tarih profesörü B. Lewis, *Modern Türkiyenin Doğuşu* adlı 511 sahifelik 1961 yılında basılan İngilizce eseriyle, faydeli olduğu kadar çok güç olan bu ödevi tam bir başarı ile yapmış bulunmaktadır. Eserin sonundaki bibliyografyadan anlaşıldığına göre, yazar, yüzden fazla Osmanlı ve Türk ve 150 kadar yabancı bilimsel ciddî eserlerden yararlanmışır. Profesör Lewis'in incelediği ikiyüz elli yıllık tarih safhaları için Türkçe ve yabancı dillerde ayrı ayrı çok değerli monografiler vardır. Bununla beraber, İngiliz tarihçisinin yaptığı gibi Karlofça andlaşmasından (1699), 1950 yılına kadar geçen süre içindeki tarihî, iktisadî ve sosyal olayların teferruatından ziyade sonuçlarını ve tepkilerini tek bir kitap içinde objektif olarak toplayan yabancı dilde bir kitap henüz yoktur. Eser, bir kaç ay, hatta bir kaç yıl içinde, şuradan buradan toplanmış, acele çırpıştırılmış, halk kütlesi için yazılmış (vulgarisation) ve okunduktan sonra bir tarafa atılıp unutulacak bir netelikte değildir. Tersine, bütün bir öğrenim ve öğretim yılları boyunca sabırla, dikkat ve aralıksız incelemeler sonucunda meydana gelmiş, bütün aydınları ele aldığı her konuda tatmin edecek bilimsel karakterdedir. Her ileri sürülen fikir için verilen sahife altı notları okuyucuya şahsî araştırma ve kontrol imkânı da vermektedir. Her halde, kitap yakın Osmanlı ve Türk tarihi konusunda bilgi edinmek isteyen batılı aydınlar ve bütün bilim adamları için güvenilir bir kılavuz olarak tavsiye olunabilir. Profesör B. Lewis, bu kitabı çıkarmadan önce, bu konu ile ilgili bir çok monografiler de yayınlamıştır ki başlıcaları şunlardır: Türkiye'de tarihçilik ve millî uyanış MEA, IV, (1953), 218-27. Fransız inkılâbının Türkiye üzerindeki etkisi, *Journal of World History*, 1, (1953) 105-25. Bir islâm cumhuriyeti kavramı, *W I, N.S. IV* (1955), 1-9 ve Türkiye'de demokrasi, MEA X (1959), 55-72 ve Osmanlı İmparatorluğunda tahrir ve her çeşit kayıt defterleri hakkında toplu ve geniş bilgi veren İngilizce "Defter" adlı makale, *İslâm Ansiklopedisi. Osm. Arşivleri, Archives Vol. IV. No 24* 1960.

Tanımağa çalıştığım kitap kronolojik bir sıraya göre aşağıdaki konuları kapsamaktadır:

Giriş: *Türk Medeniyetinin Kaynakları* 1. Memleket. 2. Türkçe. 3. İslâm.

I. BÖLÜM (KISIM)

Doğuşun Evreleri (Merhaleleri).

II. *Osmanlı İmparatorluğunun Gerilemesi.* Bu fasılda Osmanlı müesseselerinin Sitvatorok (1606), Karlofça (1699), Küçük Kaynarca (1774) andlaşmalarından, 1793 yılına kadar gerileme sebepleri üzerinde durulmaktadır.

III. *Batı Etkisi.* İlk batılılaşma denemeleri. Askerlik dışındaki yenilikler. Fransız ihtilâlinin getirdiği fikirler. Türk tepkisi.

IV. *Osmanlı İslâhâtı*: Bayraktar Mustafa Paşa, II. Mahmut, Yeniçerilerin kaldırılması, askerî islâhat, eğitim, Hükûmet ve idarede islâhat, dil problemi, merkezîyetçilik, nüfus sayımı, derebeyliğin kaldırılması, vakıf, ulaştırma ve yayım, encümenler ve nezaretler, sosyal ve kültürel değişiklikler, islâhat ricâli, Mustafa Reşit Paşa, Abdülmecit: Gülhane hattı humâyunu, adlî islâhat, maliye, Reşit Paşa'nın düşmesi ve islâhatın duraklaması, Reşit Paşa: ikinci safha, vilâyet eşrafı toplantısı, eğitim, kanun ve adâlet, Reşit Paşa'nın düşmesi: 1852, Âli ve Fuat Paşalar: 1856 fermânı, adlî islâhat, malî bozukluklar, Abdülaziz: irtica, 1867. Fransız notası: Yeni islâhat, adâlet ve eğitim, sonuçlar.

V. *İhtilâl Tohumları*: Edebî hareket, yeni vasıta: Basın, teşkilâtî muhalefet: Genç Osmanlılar, Midhat Paşa ve kanunu esasi (Ana Yasa), Genç Osmanlıların sonu.

VI. *İstibdat ve Aydınlanma*: Eğitim islâhâtı, adlî ve kanunî islâhat, ulaştırma, basın ve yayım, ilk ihtilâlciler, teşkilâtî muhalefet, kanunu esasi ihtilâli.

VII. *İttihat ve Terakki*: Genç Türkler iktidarda, genç Türklerin icraatı, fikir ve kültür hareketleri.

VIII. *Kemalist Cumhuriyet*: Mustafa Kemâl, Lozan andlaşması, siyasi islâhat, şeriatçılığa karşı mücadele, kanun islâhâtı, suikast ve bastırma, lâikleştirme: Yazının lâinceleştirilmesi, demokrasi denemeleri, iktisadî gelişme, Rus etkileri, devletçilik, son yıllar.

IX. *Mustafa Kemâl'den sonra Cumhuriyet*: Demokrasinin gelişmesi, sosyal değişiklik, seçim.

II. BÖLÜM (KISIM)

Değişikliğin görünümleri.

X. *Cemaat ve Millet*: İslâm'da birlik ve bağlılık, Panislâmizm, Türkçülük, yurtseverlik, dinî azınlıklar, Baba yurdu Anadolu.

XI. *Devlet ve Hükûmet*: Devlet Başkanı, Bakanlar ve Bakanlıklar (Nazırlar ve Nezaretler), sivil idare, kabine, parlâmentolar ve partiler, vilâyet idareleri, belediye idareleri.

XII. *Din ve Kültür*: Lâiklik, tarikatlar, dinî islâhat, uyanış ve yeniden doğuş, yazı ve dil, bilim, edebiyat ve sanat.

XIII. *Aydınlar ve sınıflar*: Eski düzenin çökmesi, eşraf, âyan ve derebeyleri, ziraî değişiklik, Avrupa faaliyetleri, Hıristiyan orta sınıfı, Müslüman irticaı, sanayi, genç Türkler: Toprak kanunları, iktisadî milliyetçilik, içtimaî değişiklik: Yeni aydınlar, ihtilâlciler: Kemalist halkçılık, devletçilik, harb yılları, demokratik muhalefet: 1945-50, kanunî islâhat, işçiler ve köylüler.

XIV. *Sonuçlar*: Türk ihtilâli.

Bibliyografya, indeks ve haritalar.

Yukarıda ayrıntılı olarak belirtmeye çalıştığım gibi, yazar, kitabının birinci bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi, çökmesi ve yeni Türkiyenin doğmasıyla ilgili "Başlıca olayları ve süreçleri kronolojik sıra ile açıklamakta ve onsekizinci yüzyıl başlarından 1950'de Demokrat Partinin iktidara geldiği güne kadar, arka arkaya

yapılan ıslahatı, irtica ve ihtilâlleri" incelemektedir. İkinci bölüm, "Türkler arasında birlik ve bağlılık kavramının, hükümet nazariye ve tatbikatının, din ve kültür, ekonomik ve sosyal düzende vukua gelen değişikliklerin" tartışılmasına ayrılmıştır. Son fasılda da "Türk inkulâbının karakteri ve uygulanma derecesi" hakkında bazı genel sonuçlar çıkarılmağa çalışılmıştır.

Ana çizgilerini belirttiğim eserde, yazarın ileri sürdüğü görüşlerden bir iki örnek vermeyi de faydalı buldum: 1— "Kuruluşundan çöktüğü günlere kadar Osmanlı İmparatorluğu, İslâmîğin ilerilemesi, yahut savunulması" yolunda batı hristiyanlığı ile devamlı Harb halinde idi. İmparatorluk toprakları "Memaliki İslâmiye", orduları "Asakiri Müslimin", hükümdar da "Padişahu İslâm, yahut Halife-i Müslimin" adını taşıyordu. Memleket ve Millet için "Türkiye ve Türk" adı ilk defa olarak Türkiye büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyetle resmen kabul edilmiştir (S. 3 ve 13).

2— Batı Hristiyanlığındaki fikir hareketlerinden İslâm dünyası üzerine gerçek tesiri olan ilk büyük hareket, Fransız ihtilâli olmuştur. Rönesans ve Reformasyon gibi daha önceki fikir hareketleri müslümanlar arasında hiçbir etki ve ilgi uyandırmamıştır (S. 41).

3— Topçuluk ve Matbaacılıktan başka, bilgi ve fikir alanında Batı etkisi pek azdır. Bunda, hristiyan dünyasından gelen her şeyin müslümanlarca nefretle karşılanması müessir olmuştur. Top, saat ve baskı makineleri gibi faydalı icatlar yapmış olmalarına rağmen, Avrupalılar barbar ve karanlıklar içinde gerçekleri görmekten aciz "Kâfir" sayılıyorlardı. Kâfir Avrupalıların tarih, felsefe, bilim ve edebiyatları müslümanlar için hiçbir değer taşımaz (S. 52). Bu inanç, Fransız ihtilâli ile ortadan kalkmış ve ilk defa olarak büyük fikirler hareketi "Darül harb" denilen hristiyan Avrupa'yı, müslüman ülkelerinden ayıran demir perdeden girmeye başlamıştır (S. 53). Bu yeni fikirler: Özgürlük (Hürriyet), Eşitlik (Müsavat) ve Milliyetçilik gibi üç sözle özetlenebilir (S. 54). Fransız ihtilâli fikirleri, müslüman Türkler arasında 1792-1807 yılları arasında, III üncü Selim'in askeri ıslâhati ile girmeye başlamıştır.

4— Tanzimatçılar, II. Mahmud'un, sert ve yıkıcı bir çabuklukla düzlediği yerde bir yapı kurmaya çalıştılar. Fakat, pek alışmadıkları bir düzene, bilmedikleri malzeme ve acemi, gönülsüz işçi, yabancı ve güvenmedikleri ustabaşlarla çalışmak durumunda kaldılar. Bununla beraber başarıları büyük olmuştur. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda, Türkiye, modernleşecek veya yok olacaktı. Bütün kusurlarına rağmen, onlar, daha sonra gerçekleştirilen asrileşmek için gerekli temeli atmışlardır. Türkiye'nin önünde yalnız bir yol vardı: Türkiye, çabuk veya ağır, doğru veya dolambaçlı yollardan yürüyebilir, fakat, asla geri gidemezdi (S. 124, 125).

5— Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, Batıyı gören bir çok Türkler: "Avrupa kuvvetlenir ve ileri giderken İmparatorluk niçin gerilemektedir ve Avrupa'nın başarı sırrı nelerdir?" sorusu üzerinde ciddi olarak durmuşlardır. II. Mahmut ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa bu tılısımın sadece sanayi, bilim, fabrika ve mekteplerde olduğunu sandılar. Fakat, bu tılısım istenilen sonucu vermeyince, onun tam uygulanması için daha başka surlar olmalıydı. Bazı genç Türkler Avrupa'nın

gerçek gücünün, Osmanlılardan çok farklı olan *Batı yaşayışında ve hükümetinde* olduğunu anlamaya başladılar. Bu idare, meşruti ve parlâmanter hükümetten başka birşey olamazdı. Bu konuda, ilk araştırma yapan Viyana sefiri (1837) *Sadık Rifat Paşa* (1807-56) olmuştur. Bu zat, oniki sahifelik muhtırasında "*Avrupa'nın ilerleme ve refahını*" bazı siyasi şartlara bağlıyordu. Ona göre, *Avrupa'nın refah ve ilerlemesi, can, mal, ırz emniyeti gibi nimetlerin ancak, hürriyet haklarının doğru olarak uygulanmasıyla sağlanabilmektedir*. Sadık Rifat Paşa ve Paris elçiliği başkâtibi Seyit Mustafa Sami Bey *Bilim ve Hürriyet arasındaki münasebeti* araştırırken *hürriyetin, kanun karşısında eşitlik ve güvenlik, vatandaşın hükümetin keyfi ve kanunsuz hareketlerinden korunmasında olduğunu* belirtmişlerdir. Aynı düşüncede olan Tanzimatçılar da yeni kanunlar, yeni mahkemelerle, vatandaşı hükümetin ve memurların keyfi hareketlerine karşı korumaya çalışmışlardır (S. 130).

Yeni islâhat hareketi, önce hükümet kararlarıyla değil, *İbrahim Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal* gibi şair ve yazar olan Genç Osmanlılar tarafından ortaya atılmıştır (S. 132-42).

6— *Liberal ve meşruti fikirlere*, berrak olmamakla beraber, ilkönce, Sadık Rifat Paşa'nın yazılarında raslanır. Abdülmecit ve Mustafa Reşit Paşa da bunun etkisi altında kalmışlardır. 1860 yıllarında, ilk defa olarak, hükümet icraatının tartışıldığı ve bir meşruti islâhat programının belirdiği görülür. Bu fikirler, *Tasviri efkâr, Muhbir, Hürriyet, Ulum, İttihat* gibi dışarda basılan gazetelerde savunuluyor ve tanıtılıyordu. Mehmet beyin Hüseyin ve Vasfi Paşa ile birlikte Cenevre'de yayınladıkları *İnkılâp* gazetesiyle Türk siyasi edebiyatına yeni ve tehlikeli bir söz ve bir kavram girmiş oluyordu (S. 152).

7— Mustafa Kemâl'in liderliğinde başarılan (1919-23) *Son Türk Millî Kurtuluş hareketi*, Rus müdahalesine karşı değil, Batıya karşı yöneltilmiştir. Fakat, bu mücadeleyi, öncekilerden daha köklü, daha azimli ve başarılı bir *Batılılaşma* hareketi takip etmişti. Atatürk ihtilâlinin çok önemli bir görünüşü vardı. Bu, *Türklerin, Osmanlılığa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son teb'ası olan milletlere karşı ayaklanması idi*. Bu mücadeledeki başarı, Anadolu'ya, eski zamanlarda hiç görmediği bir önem vermişti. Anadolu, millî duygunun gerçek bir merkezi olmuştu. Türkler için, Atatürk ihtilâlinin getirdiği en önemli yenilik, hükümette, cemiyette ve kültürde Avrupa yaşama yolunun kabul ve uygulanması olmuştur. Hiç şüphe yoktur ki, *Batılılaşma ihtilâli, Türk millî hayatının geniş ve önemli alanlarında artık geri dönülmeyecek bir tarzda gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. 1950 seçimlerinden sonra bir çok hayal kırıklığı olmuş ve Türk demokrasisi bir çok güçlüklerle karşılaşmıştır. Bununla beraber güçlükler ve gerilemeler arasında bile durum ilerisi için cesaret vericidir* (S. 473-480).

Kitap 27 Mayıs-1960 İhtilâlinin önce yazılmıştır. Ancak, pek kısa ve eksik olarak bir kaç noktasını açıklamaya çalıştığım eserde ileri sürülen son tahmin ve görüş için değerli İngiliz tarihçisine hak vermemek mümkün değildir. Bu güzel kitabın eksikliği yor mu? Başlıcası, sonunda bir kronoloji cedveli olmayışıdır. Metinde, kimi kronoloji ve olay yanlışları da göze çarpmaktadır. Örneğin : Damad Ferid'in çekilmesi 2 Ekim 1919 olarak gösterilmiştir (S. 245). 1 Ekim ola-

caktır (bk. Jäschke, Dünya harbindenberi Türkiye ve T. B., Atatürk Anadolu'da S. 84). Amasya'da, M. Kemâl'in temsilcileriyle Salih Pş. arasında konuşmalar yapıldığı yazılı (S. 245), bu konuşmalarda M. Kemâl'in kendisi bulunmuştur. Yunanlıların 1920 ve 1921 as. hareketleri ve sonuçları, iç ve dış politika bakımından yeteri kadar işlenmemiştir. II. İnönü savaşını kazanan İsmet Pş. Albay olarak gösterilmiş. (S. 248). Doğu Trakya'nın Türkler tarafından tamamiyle işgali barış andlaşmasının imzasına bırakıldığı yazılı (S. 249). Gerçekte, Doğu Trakya, Mudanya mütarekesinden hemen sonra Türk birlikleri tarafından (8000 Jandarma) işgal olunmuştur (bk. T. B., Trakya'da Millî Mücadele S. 451). Vahideddin, 12 Kasım 1922 de değil, 17 Kasımda kaçmıştır. Bununla beraber, bir kaçını verdiğim bu küçük eksikler, kitabın çok sağlam ve bilimsel niteliğini gölgelendirmez kanısındayım.

TEVFİK BİYİKLİOĞLU